
HİTİT KENT YAŞAMINDA ZANAATKÂRLARIN EKONOMİK VE SOSYAL ROLLERİ

Hatice UYANIK*

Öz

Hititlerin Anadolu'da kurmuş oldukları merkezi otoriteye paralel olarak, devletin kendi ihtiyaçlarını kendi karşılaması gereği ortaya çıkmış ve bu doğrultuda ganimet, vergi, ticaret yoluyla elde edilmiş hammaddelerin, kendi zanaatkârları tarafından işlenmesi sağlanmıştır. Böylece zanaat ürünlerinde bir nevi dışarıya bağımlılık azalmıştır. Bu nedenle üretici bir kimliğe sahip olan ve kentsel nüfusun öğeleri arasında yer alan zanaatkârlar, Hitit ekonomisi için oldukça önemli bir yere sahip olup, ayrıca sosyal, idari ve kültürel açıdan da Hitit kent yaşamında ciddi roller üstlenmişlerdir.

Anahtar kelimeler: Hitit, Hattuša, saray, tapınak, zanaatkâr.

The Social and Economic Roles of Craftmen in Hittite City Life

Abstract

Parallel to the central authority the Hittites found in the Anatolia, the necessity for the state to satisfy its needs arose and accordingly it was ensured that the spoils of war, taxes and the raw materials gained by the way of trade be processed by their own craftsmen. By this way, the foreign-dependence decreased in some way. Therefore;

* Arş. Gör. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hatice.uyanik@gop.edu.tr., Küçükbeybağı Mah. Yeşilbağ Cad. Erdem Ap. 40/4 Tokat.

craftsmen, who had a productive identity and who had a place in the elements of city population, had a really important place for Hittite economy. Moreover, craftsmen played serious roles in terms of social, administrative and cultural aspects in Hittite city life.

Key Words: Hittite, Hattuša, Palace, Temple, Craftsman.

Giriş

Anadolu'da ilk defa M.Ö. 2. binde siyasal birliği sağlamış olan Hititler, ekonomik ve sosyal sistem oluştururken, bütün düzenlemeleri merkezi bir devletin gereksinimlerini yerine getirecek şekilde organize etmişlerdi¹. Hitit kent yerleşmeleri ise bu sosyal ve ekonomik sistemin önemli bir parçası konumundaydı. Modern araştırmalar, dini ve manevi kurumların, iktidar ve hükümdarlık sistemlerinin ve tarım dışı ekonominin varlığını “kent yaşamının üç temel taşı” olarak kabul etmektedir². Bu doğrultuda Hitit kent yaşamının dayanak noktalarını ise iktidar merkezi olan anıtsal saray yapıları ve dini kurumların temsilcisi olan tapınaklar teşkil ediyordu. Saraylar ve tapınaklar³, iktidar ve dini merkezler olmalarının yanı sıra tarım dışı ekonomik faaliyetlerin odağı olarak, kent hayatının üçüncü ayağını oluştururlardı⁴. Saray ve tapınak kompleksleri içerisinde tespit edilmiş olan depolar ve atölyelerin varlığı, bu kurumların ekonomik faaliyetlerinin arkeolojik kanıtlarıdır⁵. Aynı zamanda filolojik belgeler sayesinde bu kurumların iktisadi teşkilatlanmasında yer alan çok sayıda görevlinin içerisinde zanaatkârların da bulunduğu bilinmektedir⁶. Saray ve tapınaklar kent yaşamının bir parçası kabul edildiğinden⁷, bu kurumlarda görev alan zanaatkârlar da kent yaşamının bir parçası durumundaydı⁸.

Hititlerde zanaatkârlar için başvurulabilecek yazılı kaynak sayısı Mısır ve Mezopotamya ile karşılaştırıldığında oldukça sınırlı olup⁹, ritüel metinlerinde, talimat metinlerinde, tarihi metinlerde, antlaşmalarda, efsanelerde, hukuki metinlerde, hediye ve dua metinlerinde, zanaatkâr kelimesine rastlanılmaktadır. Bu metinler ise daha çok

1 Sevinç, 2008: 11.

2 Mielke, 2013: 136.

3 Hitit tapınakları, dini kurum olmalarının ötesinde idari, ekonomik ve endüstriyel işlevlere de sahipti. Klengel, 1983: 181-200; Bryce, 2003: 260.

4 Mielke, 2013: 143.

5 Bittel, 1976: 80; Naumann, 2007: 490.

6 Goetze, 1957: 118; Klengel, 1983: 192.

7 Childe, 1950: 9, 12, 16.

8 Dinçol, 1982: 58.

9 Doğan Alparslan, 2003: 38.

M.Ö. 14./13. yüzyıla, özellikle de III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya dönemlerine aittir¹⁰.

Metinlerde “zanaat” kavramı için Sümerce GIŞ.KIN^{TI11}; “zanaatkâr” kavramı için ise ^(LÚ)hantantiyali-/hatantiyali-, ^(LÚ)UMMIYANU/ UMMIAN, ^(LÚ)UMME-ANU/ UMMIYANUTIM, ^(LÚ)GIŞ KU, ^(LÚ)GIŞTUKUL, ^(LÚ)BEL QATI, ^(LÚ)EN QATI, ^(LÚ)KIN, ^(LÚ)EN BEL ŞU^{TI}, ^(LÚ)EN ŞU^{TI}, ^{EN}ÚNUTI, ^{DUMU}UMMIAN, EN GIŞ KIN UMMIAN, EN GIŞ.KIN.TI kelimeleri kullanılmıştır¹².

Hitit ülkesinde gelişmiş olan ve metinlerde adları geçen başlıca zanaat dalları çömlekçilik, dokumacılık, metal işlemeciliği (altın, gümüş, demir, bakır, bronz), marangozluk, dericilik ve taş işçiliğidir. Zanaatkârlar belli bir eğitime tabi tutuluyordu. Kanun maddesi 200B’de belirttiği üzere çocuklarını, yetiştirmesi için zanaatkârların yanına, çırak olarak veren aileler, eğitim ücreti olarak eğitime 6 şekel gümüş ödemek zorundaydılar¹³.

Metinlerde ustabaşı (^{LÚ}UMMIAN GAL)¹⁴, demircilerin başı (UGULA ^{LÚ}MEŞ-SIMUG.A)¹⁵, dokumacıların başı (UGULA ^{LÚ}MEŞ UŞ.BAR), dericilerin başı (UGULA ^{LÚ}MEŞ ASGAB), taş kesicilerin/mühür kazıyıcılarının başı (UGULA ^{LÚ}BUR.GUL) gibi kral tarafından verilmiş unvanların yanı sıra, çırak anlamına gelen ^{LÚ}ŞA-GAN.LÁ/ LÁL ve ^{LÚ}ŞAMÁN.LÁ kelimeleri de geçmektedir¹⁶. Gerek bu tabirlerin metinlerde yer alması, gerekse yukarıda verilen kanun maddesi (200 B), günümüzde olduğu gibi Hitit zanaatkârlarında da çırak, usta, usta başı şeklinde hiyerarşik bir sıralamanın olduğunu göstermektedir.

Zanaatkârların Kent Yaşamındaki Ekonomik Rollerini

Hitit ülkesinde zanaatkârlar, bir devlet memuru niteliğinde olup saray ve tapınak hizmetinde çalışmaktaydı. Bu kurumların atölyelerinde çalıştıklarından, her türlü ihtiyaçları (yiycek, giyim, konut, hammadde, alet edevat vs.) devlet tarafından sağlanmaktaydı¹⁷. Görevleri ise zanaatları doğrultusunda sarayın, tapınağın ve ordu-

10 Klengel, 1996: 267.

11 Ünal, 2007: 132.

12 Pecchioli Daddi, 1982: 29-37; Klengel, 1996: 267-268; Doğan Alparslan, 2003: 39; Ünal, 2007.

13 Imparati, 1992: 184-185; Hoffner, 1997: 159.

14 Ünal, 2007: 758.

15 Boğazköy yazıtlarında geçen ve demirci anlamına gelen ^{LÚ}SIMUG, ^{LÚ}SIMUG.A kelimeleri, demir dışında her türlü maden çeşidini işleyen zanaatkârlar için de kullanılmış olduğundan genel bir meslek ismi “metal işlevicileri” olarak da kabul edilebilir. Erkt, 2003b: 73; Savaş, 2006: 84. Asur Ticaret Kolonileri Çağında da, kelime anlamı demirci olan “nappāhum”, bilinen madenlerin her türlü işçiliğiyle uğraşan zanaatkârlar için kullanılmaktaydı. Erol, 2007: 46.

16 Pecchioli Daddi, 1982: 567; Rüster- Neu, 1989: 228; Ünal, 2007: 577.

17 Zaccagnini, 1983: 245; Heltzer, 1979: 494-497; Heltzer, 1988: 8 vd.; Heltzer, 1996: 278, 279.

nun ihtiyacı olan her türlü malzemenin hazırlanmasıydı¹⁸. Bu zanaatkârlar saray ve tapınak dışında herhangi bir yerde özerk hareket edemezlerdi¹⁹.

Saray ve tapınak atölyelerinde çalışan zanaatkârlara, yönetim tarafından işlemleri için teslim edilen hammaddenin türü (deri, yün, altın, bakır, gümüş, demir vs.), ağırlığı ve yapılması istenilen ürünün adı kâtipler tarafından titizlikle kayıt altına alınmaktaydı²⁰. Teslimatlar yapılırken özellikle metal ağırlıklarının çok sıkı kontrolleri yapılmaktaydı. Bu uygulamadaki amaç ise metal işleyicilerinin, metalleri zimmetlerine geçirmelerini engellemek olmalıydı²¹. Nitekim Hitit devletinde zaman zaman gerek zanaatkârlar tarafından gerekse üst düzey yetkililer tarafından böyle suistimallerin yapıldığına dair veriler mevcuttur.

KUB XIII 33 IV 5, tanrı heykelini eritmekle suçlanan gümüş sarrafı Mutta'nın, itirafta bulunduğu dair mahkeme tutanağıdır²². KUB XXXI 76 I'de, kuyumcunun saraya ait altın çubukları çaldığından bahsedilmektedir²³. Mahkeme tutanağı KUB XIII 35 III 43'de, kraliçenin yaptığı bir envanter kontrolünde, saraya ait altının eksik olduğunu tespit eden görevliye, kuyumcu Palla'nın, kendisini ele vermemesini istediği kayıtlıdır²⁴.

Saray atölyelerinde çalışan ve özellikle de, kralın eşyalarını üretmekle sorumlu zanaatkârlar çok sıkı denetim altındaydı. Saray kurallarıyla ilgili olan bir talimatnamede (KUB 13. 3) kralın eşyalarının saray mutfağından alınacak derilerden üretilmesine dair kesin emirler vardır. Derinin değiştirilmesi ve yerine başka bir derinin kullanılmasının cezası da oldukça ağırdı.

KUB 13. 3²⁵

“.....Kralın ayakkabılarını yapan siz ayakkabıcılar, sığır derisini hep (saray) mutfağından alacaksınız! Başkasını sakın almayın! Eğer sonradan birisinin (dışardan) deri aldığı anlaşılırsa, o, soyuyla birlikte talihsiz bir ölümün pençesine verilecektir. Arabacılar, depo memurları ve arabacılar başının atölyelerinde kralın bindiği arabaları yapan siz deri işçileri, sığır ve keçi derilerini hep (saray) mutfağından alacaksınız. Başka deri kullanma-

18 Heltzer, 1996: 279; Bryce, 2003: 68.

19 Zaccagnini, 1983: 250; Feldman, 2006: 99, 100.

20 Siegelová, 1986: 296 vd.

21 Dönmez, 2013: 113.

22 Werner, 1967: 34-36.

23 Werner, 1967: 23.

24 Werner, 1967: 259.

25 Friedrich, 1928-1929: 46-58; Goetze, 1969a: 207.

yınız. Eğer başka deri kullanırsanız ve onu krala söylerseniz, suçlu sayılmazsınız. Kral yapılan eşyayı bir yabancıya ve kölelerine verir. Fakat eğer siz onu saklıyorsanız ve sonradan anlaşılırsa, karılarınız ve çocuklarınızla birlikte öldürüleceksiniz”.

Hititlerin başkenti Hattuša şehrinde yapılmış olan kazılardan elde edilmiş arkeolojik verilere (maden cürüfları, potalar, iğler, iğneler ve zanaat işlerinde kullanılan çeşitli araçlar) dayanarak, zanaatkârların tapınak ve saray çevresindeki konutları²⁶, Asur Ticaret Kolonileri’nde olduğu gibi hem ikametgâh hemde atölye olarak kullandıkları düşünülmektedir²⁷.

Hitit toplumunda saray ve tapınak hizmetinde çalışan zanaatkârların dışında kendi evlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için belli bir ücret karşılığı iş yapan zanaatkârlar da mevcuttu²⁸. Ürünlerin satışlarının nerelerde gerçekleştirildiğine dair çok net bilgi olmamasına rağmen pazarların, tapınak ve saray kompleksleri içerisinde yer aldığı ve bu kurumların kontrolü altında olduğu düşünülmektedir²⁹. Hitit ülkesinde ki zanaat ürünlerinin fiyatları için en önemli belge şuan için kanun maddeleridir. Bu maddelerde fiyatlarla ilgili olarak konulan tarifeler, tüm Hitit ülkesinde geçerli olmaydı³⁰. Fiyatlar ağırlıklı olarak gümüş üzerinden, kısmen de aynî olarak belirlenmiştir.

Kanun maddesi 160 A'da metal işleyicilerinin yaptıkları ürün karşısında ne kadar ücret alacakları kayıtlıdır.

KBo VI. 26 I³¹:

13-15 Eğer bir demirci 1,5 mina ağırlığında bakırdan bir boru/çörten yaparsa, onun fiyatı 1,5 PA buğday. Kim 2 mina ağırlığında bakırdan balta yaparsa onun fiyatı 1 PA kızıl buğdaydır.

16-17 Eğer bir mina ağırlıkta bir balta yaparsa fiyatı 1 PA buğdaydır.

Bakır borunun fiyatının bakır baltanın fiyatından yüksek olması, boru imalatının baltaya oranla daha fazla emek ve tecrübe istemesinden kaynaklanmaktadır³². Gün-

26 Tipik Hitit evleri moloz temel üzerine kerpiç tuğladan ve ahşap iskeletli olarak inşa edilmiş, iki odalı, ön avlulu olup genellikle tek katlıdır. Bu evler, alan ve koşullar uygun olduğunda ilave odalar eklenerek dört odalı hale getirilebiliyordu. Dıştan (avludan) merdivenle ulaşılan üst katı olan evlerde vardı. Bu durumda üst kat odaların oturma ve yatak odası amaçlı, alt kat odaların ise depo ve atölye olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Naumann, 2007: 381-382.

27 Aktüre, 1994: 151.

28 Hoffner, 2003: 110.

29 Dönmez, 2013: 170.

30 Doğan Alparslan, 2003: 46.

31 Imparati, 1992: 151.

32 Kempinski-Koşak, 1977: 92.

müzde olduğu gibi Hititlerde de zanaatkârların yaptığı işin niteliği, ücreti belirleyen önemli etkenlerden biri olmuştur.

Bu duruma güzel bir örnekte bir sarayın inşaatı için gerek duyulan kirişleri (in-našša-) kesmek için ormana giden dülger ile çatı örtülmesinde kullanılacak olan hatıl ve sııklar (iškiššana/išparuzzi) kesmek için ormana giden dülger ödenen ücret farkıdır.

Eğer bir dülger ormana inşaat için gerekli olan kirişleri kesmek için giderse ücret olarak ona saraydan bir boğa, üç koyun, somun, üç kap dolusu şarap ve bir kap başka içecek (marnuwan) ve üç farklı türde 90 tane somun ekmeğe verilecektir. Eğer dülger duvar ve çatı örtülmesinde hatıl ve sıık olarak kullanılacak olan keresteyi kesmek için ormana giderse ücret olarak yalnızca iki farklı türde 75 somun ekmeğe verilecektir³³. Bu durum kirişin kesiminin ve nakliyesinin diğerlerine göre daha zor olduğundan, ücretinin de daha fazla olması gerektiği şeklinde açıklanmaktadır³⁴.

Saray idaresi tarafından, zanaatkârlara yapmış oldukları iş karşılığında özel ödenekler verilebiliyordu. KBo XVI 83+ II 2'de, Dunwa-LUGAL-ma adındaki kuyumcuya yaptığı işin (İstar Evi'nin Tanrı Heykeli) karşılığı olarak bir mutfak bıçağı verildiğinden bahsedilmektedir³⁵.

Sarayın hizmetinde çalışan zanaatkârlar mülk edinebiliyorlardı. Arazi Bağış Belgeleri olan LSU 2 ve LSU 4'de zanaatkârlara ait araziler belirtilmektedir³⁶. Başka bir metinde sarayda çalışan Zamnaziti adında ki çömlekçiye 4 tarla verildiği kayıtlıdır³⁷.

Genel olarak zanaatkârlar arazi mükellefiyeti olan sahhan ve luzzi ile yükümlü idiler. Belirli kült kurumları hizmetinde olanlar bu yükümlülüklerden muaf olabiliyorlardı. KUB XIII 8'de, büyük kraliçe Ašmunikal'ın, Taş Ev'e (É.NA_{4.DINGIR}^{LIM})³⁸ tahsis ettiği personeller³⁹ arasında bulunan zanaatkârları (LÚMÉS BEL QATI) sahhan ve luzziden muaf tuttuğu kayıtlıdır⁴⁰.

33 Goetze, 1969b, 358; Ünal, 2005: 18.

34 Ünal, 2005: 18.

35 Koşak, 1982: 90; Siegelová, 1986: 259.

36 Riemschneider, 1958: 330 vd.; Riemschneider, 1965: 334.

37 Archi, 1973: 19, 20.

38 É.NA_{4.DINGIR}^{LIM}: Tanrıların taştan evi. H. Otten'e göre bu kelimenin anlamı Hitit kralları için taştan yapılmış büyük bir mezar yapıtı, mozole'dir. Kinal, 1962: 26.

39 Taş evin personeli, ailesiyle birlikte bu kuruma hayatı boyunca bağlı kalmak zorundaydı; evlenmek için bile olsa personelden birinin kurumdan ayrılması yasaktı. Otten, 1958: 107.

40 Otten, 1958: 106 vd.

Hitit kanunları madde 51’de eskiden Arinna ve Zippalanda dokumacılarının, ev halkı ve ortaklarıyla birlikte sahhan ve luzzi yükümlülüklerinden muaf tutuldukları, artık bu muafiyetten sadece dokumacıların “evi”nin yararlanabileceği, ev halkı ve ortaklar için kaldırıldığı yazılıdır⁴¹. Arinna ve Zippalanda bu muafiyetlerini, “kutsal kent” olmalarının yanı sıra dokumacılık sektöründe de önde gelen kentler olmalarına borçlu olmalıydı⁴².

Hitit ülkesinde bazı kentler kendilerine has zanaat ürünleriyle ön plana çıkmışlardır. Belgelerde ^{TÜG}Wašhaniya⁴³ (Wašhaniya kumaşı), ^{TÜG}Ikkuwaniya⁴⁴ (Ikkuwaniya kumaşı), ^{TÜG}Tapašpa/Tappašpa⁴⁵ (Tapašpa kumaşı), ^{TÜG}GÜ.E.A.⁴⁶Tapašpa (Tapašpa gömleği), GAD ^{URU}Pala⁴⁷ (Pala keteni) gibi kumaş ve kıyafet⁴⁸ adlarının geçmiş olması adı geçen Hitit kentlerinin belirli ürünlerin üretiminde isim yaptığını göstermektedir. Bunun yanı sıra Arinna⁴⁹ kenti de altın, gümüş ve bakır ustalarının merkezi olarak bilinmektedir (Bryce, 2003: 253).

Zanaatkârların Kent Yaşamındaki Sosyal Roller

Hitit ülkesinde saraya ve tapınağa bağlı zanaatkârlar oldukça saygın bir konuma sahipti. Özellikle metal işleyicileri sarayda statüleri yüksek zanaatkârlardı. Bunun nedeni ise kültün ve krallığın devamı için gerekli olan altın ve değerli eşyaları üretmeleri, mesleki bilgilerini kullanabilecekleri örneğin hazine sorumlusu gibi idari görevlerde bulunabilmeleri, ayrıca okuma ve yazma biliyor olmalarıydı⁵⁰.

Büyük Tapınak’ın bir deposunda kuyumcu oldukları bilinen Pupuli ve Zuzulli’ye ait iki mühür bulunmuştur. Pupuli ve Zuzuli bu mühürlerde kâtip olarak görülmektedir. Boğazköy’de bulunmuş siyasi bir antlaşma metni içeren Bronz Tablet’in yazarı kâtip Halwa-ziti’de, Pupuli ve Zuzuli gibi hem kâtip hem metal işleyicisi olmalıydı⁵¹.

41 İmparati, 1992: 70-71.

42 Sevinç, 2008: 15.

43 Kayseri ve civarında aranmaktadır. del Monte- Tischler, 1978: 477- 478. Forlanini, Kızılırmak Nehri’nin yakınında, Kaneş/Kültepe’nin doğusuna yerleştirir. Forlanini, 1992: 179; Vigo, 2013: 296 dp. 55.

44 Cornelius, Ikkuwaniya’yı bugünkü Konya’ya lokalize etmiştir. Cornelius, 1973: 123; del Monte-Tischler, 1978: 137-138.

45 Tapašpa’da Telipunu zamanında bir depo evi (É.NA₄ KIŠIB) mevcuttu. Koşak, 1982: 131, 132. Tapašpa’nın Hatina topraklarında, Hatina’nın da Nerik’de olabileceği düşünülmektedir (del Monte-Tischler, 1978: 400, 101).

46 ^{TÜG}gü.e.a.: gömlek. Ünal, 2007: 686.

47 Yukarı Ülkede aranmaktadır. del Monte-Tischler, 1978: 297.

48 Hitit metinlerinde kıyafet ve kumaş isimlerinin başında Sümerce “TÜG” determinatifi, ketenden yapılan ürünler için “GAD/GADA” determinatifleri kullanılmaktadır. Goetze, 1955: 50.

49 Erkut, Alacahöyük’ü Arinna ile eşitlemiştir. Erkut, 1992: 159-165.

50 Gordin, 2010: 170.

51 Doğan Alparslan, 2003: 40.

Boğazköy'de bulunan Hitit kılıcı üzerindeki Akadca adak yazıtı da metal işleyicilerinin kâtiplik yönüne vurgu yapan önemli bulgular arasındadır⁵².

BEL MADGALTI⁵³ talimat metninde rahipler, merhemli rahipler ve tanrı analarının yanı sıra zanaatkârlara da (LÚMÉŠUMMIYANUTIM) herkes tarafından saygı gösterilmesi emredilmektedir⁵⁴. Zanaatkârların festivallerde yer almaları da onların saygının durumlarının diğer bir kanıtıdır.

Metal işleyicileri, dokumacılar, dericiler gibi zanaatkârlar, festival ve törenlerde bir nesneyi bir yerden bir yere taşıırken, ellerinde tutarken ya da krala takdim ederken tasvir edilmektedir. KI.LAM Festivali'ne ait iki tablet metal işçilerinin bu festivaldeki rolleri hakkında bilgi vermektedir.

KBo XVII 46 23-28+KBo XXXIV 2 47-53⁵⁵

- 47) Altın işçileri (kuyumcular) gelirler;
 48) [k]ral oturarak “[tanrı x]’i içer (‘nin şerefine içmek”),
 49) Altın işçileri şarkı söyler [
 50) Demir işçileri 20 [t]op demiri etrafa dağıtırlar,
 51) Gümüş işçileri 20 [t]op gümüşü etrafa dağıtırlar,
 52-53) Bakırcılar ve [] bir şey taşırlar.

Yine KI.LAM Festivali'nde dericilerin başı “UGULA LÚMESASGAB”Tişşaruli şehri adamlarına, koyun derisinden yapıldığı bilinen ancak ismi tam olarak okunamayan bir şeyler sunmaktadırlar⁵⁶. Dericilerin başı dericilerin kendi ürettikleri ürünleri muhtemelen onları temsilen festivalde sunuyorlardı.

KBo XVI 68 (+) 79 (+) KUB XXXIV 86

5.c.IV 24⁵⁷.

“Dericilerin başı Tişşaruli halkına UDU^{RI}(?) teslim eder”

Zanaatkârların törenlerde görev aldıklarına dair farklı belgeler de mevcuttur.

IBoT II 94 VI 4-15⁵⁸

52 Dönmez, 2013: 116.

53 Sınır bölgeleri muhafızı. Reyhan, 1994: 177.

54 von Schuler, 1957: 47; Alp, 2005: 80.

55 Singer, 1983: 71; Singer, 1984: 91.

56 Singer, 1983: 158,166.

57 Singer, 1984: 113.

58 Melchert, 1999: 122.

“Ahşap tablet yazıcılarının başı ve demircilerin başı, eğrilmiş yün getirir. Ocağın önüne geçerler. Demircilerin başı onu ahşap tablet yazıcıların başına verir. Ahşap tablet yazıcıların başı sırayla masacıların başına verir ve oda bir masadan onu asar. Kral ve kraliçe bir karzandan beyaz ve kırmızı yün alır, onu eğirir ve düğümler”.

KUB II 20 I 5-21=11.25 III 2-14⁵⁹

“Saray görevlilerinin başı bir yün (kunzan) alır ve onu ahşap parçasına bağlar. Masacıların başı onu bir masadan asar. Dokumacıların başı beyaz ve kırmızı yünü karıştırır. Saray görevlilerinin başına kemeri verir ve o, onu antaka’sına⁶⁰ koyar. Biri dokumacıların başına eşlik eder. Cambaz “aha!” diye bağırır. Saray görevlilerinin başı bir çobana yol gösterir. Karzanı alır ve dışarı götürür”.

Hititlerde zanaatkârlara idari görevlerde verilebiliyordu. Kuyumcu oldukları bilinen Eḫli-D^{xxx}, Pupuli ve Pallā’nın hazine yöneticiliği görevleri vardı⁶¹. Dokumacıların başı (UGULA L^U.MES^UŞ.BAR) unvanına sahip olan Hantapi aynı zamanda saray nazırı (DUMU É.GAL) olarak idari bir pozisyona sahipti⁶².

KBo III 34 II 15-16’da, Hurma⁶³ Beyi’nin çömlekçi İşpudaşınara’yı Udahzumi kentine yönetici (L^Umaniyahhatalla⁶⁴) olarak görevlendirdiği kayıtlıdır.

KBo III 34 II 15-23⁶⁵

15 İşpudaşınara çömlekçi idi. Hurmalı Aşkalya onu

16 aldı. Onu Udahzumi kentinde yönetici yaptı.

Savaş araç ve gereçlerin üretilmesinde dışa bağımlılığın azaltılmasını esas bir politika olarak benimseyen⁶⁶ Hitit Devleti’nde, zanaatkârlar ekonomik, sosyal ve idari açıdan oldukları kadar askeri açıdan da değerli olmalıydılar. Metinlerde açık bir şekilde ifade edilmese de ok imalatçıların, metal işleyicilerin, araba yapımında yer alan deri ustaları ile marangozların askeri seferler sırasında orduya eşlik ettikleri

59 Melchert, 1999: 123.

60 Antaka:Kelime anlamı oda, bölme, yatak odası? .Ünal, 2007: 34.

61 Siegelová, 1986: 121.

62 Riemschneider, 1958: 350 vd.

63 Hurma kentinin bugünkü yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte, genellikle Malatya-Elbistan-Gürün bölgesinde aranmaktadır. del Monte-Tischler, 1978: 124-126.

64 L^Umaniyahhatalla : idareci, vali, vekilharç. Ünal, 2007: 426.

65 Yiğit, 2004: 224.

66 Ersoy- Reyhan, 2001: 132.

düşünölmektedir⁶⁷. Hitit kanunları madde 56'da zanaatkârların askeri açıdan rollerini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Madde 56⁶⁸

“Müstahkem bir kente doğru kralın bir seferine girişmekten, bir bağı kesmekten, maden işçilerinin (bakır işçilerinin) hiçbiri muaf olmasın; bahçıvanlar her anlamda açıkça luzzi'yi yerine getirsinler”.

Sonuç olarak tüketim için, gerekli olan her şeyin iç ekonomide⁶⁹ üretilmesine gayret edildiği bir ekonomik sistemde zanaatkârlar, saray ve tapınakların atölyelerinde devletin kendilerine sağlamış oldukları hammaddeleri işleyerek kent dolayısıyla da ülke ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahiptirler. Özellikle de metal işlemeciliği ve dokumacılık ciddi bir sektör oluşturmuş⁷⁰ ekonomiye önemli girdi sağlamıştır⁷¹.

Hititlerde gelişmiş olan başlıca zanaat dallarına bakıldığında ise gerek Hitit yerleşmelerinde gün ışığına çıkarılan kabartmaların, çanak çömleklerin, küçük buluntuların ve gerekse metinlerde ismi geçen fakat günümüze ulaşamayan zanaat ürünlerinin (deri, kumaş vs.) bu zanaatkârların elinden çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra metinlerde çoğu kez ahşap, deri, tekstil ve metal ürünlerin tasvir edilmesinde “Hatti tarzı” ifadesinin geçmiş olması ve bazı Hitit kentlerinin kendilerine has ürünleriyle ön plana çıkmış olması da Hititli zanaatkârların belirli bir tarz oluşturduklarını göstermektedir.

67 Klengel, 1996: 269 dp. 25.

68 Imparati: 1992: 75.

69 İç ekonomiden sağlanamayan ürünler, dış ticaret, ganimetler ve haraçlar yoluyla elde edilmiştir. Çakmak, 2012: 338.

70 Siegelová, 1986: 208; Müller Karpe, 1994: 75 vd.

71 Bryce, 2003: 103.

Kaynakça

Aktüre 1994 Aktüre, S., *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Ankara.

Alp 2005 Alp, S., *Hitit Çağı'nda Anadolu: Çiviyazılı ve Hiyeroglif Kaynaklar*, (5. Baskı), Ankara.

Archi 1973 Archi, A., "Bureaucratie et Communautés d'hommes libres dans le système économique hittite", *Festschrift Heinrich Otten*, Wiesbaden, 17-23.

Bittel 1976 Bittel, K., "The Great Temple of Hattuša-Boğazköy", *AJA* 80. 66-73.

Bryce 2003 Bryce, T., *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (çev. Müfit Günay), Ankara.

Childe 1950 Childe, G., "The Urban Revolution", *The Town Planning Review*, 21/1, 3-17.

Cornelius 1973 Cornelius, F., *Geschichte der Hethiter: mit besonderer Berücksichtigung der Geographischen Verhältnisse und der Rechtsgeschichte*. Darmstadt.

Çakmak 2012 Çakmak, D., *Hitit İmparatorluğu'nun Toplumsal ve İktisadi Yapısı*, İstanbul.

del Monte-Tischler 1978 del Monte G. F.-Tischler J., *Die Orts- und Gewässernamen der Hethitischen Texte. (Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes=R-GTC 6/2)*, Wiesbaden.

Dinçol 1982 Dinçol, M. A., "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, İstanbul.

Doğan Alparslan 2003 Doğan Alparslan, M., "Hititler Döneminde Esnaf ve Zanaatkarlık", *Osmanlı Öncesi ile Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri Bildiriler I*, (9-10 Mayıs 2002), İstanbul, 37-48.

Dönmez 2013 Dönmez, S., *Hitit Dönemi'nde Anadolu'da Değişim Aracı Olarak Kullanılan Madenler*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Erol 2007 Erol, H. *Eski Asurca Metinlerde Meslek Adları ve Unvanlarla Geçen Şahıs İsimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Erkut 1992 Erkut, S., "Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri", H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem, A. Süel (ed.), *Sedat Alp'e Armağan, Festschrift Für Sedat Alp (Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp)*, 159-165.

Erkut 2003 Erkut, S., “Hititçe Çivi Yazılı Belgelerinde Geçen Sumerce LÜSI-MUG.A= Metal İşleyicileri Hakkında”, *TAD* 33, 69-77.

Ersoy- Reyhan 2001 Ersoy, A.- Reyhan, E., “Hitit Devleti’nin Siyasi Gücü ile Ekonomik Kurumları Arasındaki İlişkiler”. *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie*, 115-133.

Feldman 2006 Feldman, M. H., *Diplomacy by Design: Luxury Arts and an “Internationale Style” in the Ancient Near East, 1400-1200 BCE*, University of Chicago Press, Chicago and London.

Forlanini 1992 Forlanini, M., “Am Mittleren Kızılırmak”, H. Otten, E. Akurgal, H. Ertem, A. Süel (ed.). *Sedat Alp’e Armağan, Festschrift für Sedat Alp, Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara, 171-180.

Friedrich 1928-1929 Friedrich, J., “Reinheitsvorschriften für den Hethitischen König”, *MAOG* 4, Leipzig, 46-58.

Goetze 1955 Goetze, A., “Hittite Dress”. H. Krahe (ed.). *Corolla Linguistica. Festschrift Ferdinand Sommer zum 80. Geburtstag am 4. Mai*, Wiesbaden, 48-62.

Goetze 1957 Goetze, A., *Kulturgeschichte Kleinasien*, München.

Goetze 1969a Goetze, A., “Hittite Instructions”, J. B. Pritchard (ed.), *ANET*, New Jersey, 207-211.

Goetze, 1969b Goetze, A., “Hittite Rituals, Incantations, and Festivals”. In J. B. Pritchard (ed.), *ANET*, New Jersey, 346-361.

Gordin 2010

Gordin, S., “Scriptoria in Late Empire Period Hattusa: The Case of the É GIŠ. KIN.TI”, Y. Cohen, A. Gilan, J. Miller (ed.), *Pax Hethitica Studies on the Hittites and Their Neighbours in Honour of Itamar Singer*, (Studien zu den Boğazköy-Texten), Wiesbaden, 158-171.

Heltzer 1979 Heltzer, M., “Royal Economy in Ancient Ugarit”. E. Lipiński (ed.). *State and Temple Economy in the Ancient Near East I*, 459-496.

Heltzer 1988 Heltzer, M., “The Late Bronze Age Service System and Its Decline”. Heltzer, M., Lipiński (ed.). *Society and Economy in the Eastern Mediterranean (c. 1500-1000 B. C.)*, OLA 23, Leuven, 7-18.

Heltzer 1996 Heltzer, M., “Crafts in the West (Syria, Phoenicia, Paletsine, ca. 1500-331 BCE)”, *AoF* 23, 278-283.

- Hoffner 1997** Hoffner, H. A., *The Laws of the Hittites*, New York.
- Hoffner 2003** Hoffner, H. A., “Daily Life Among The Hittites”, R. Averbeck, M. W. Chavalas, D. B. Weisberg (ed.). *Life and Culture in the Ancient Near East*. Bethesda, 95-120.
- Imparati 1992** Imparati, F., *Hitit Yasaları*, (çev: E. Özbayoğlu), Ankara.
- Kempinski-Koşak 1977** Kempinski A., Koşak S., “Hittite Metal “Inventories (CTH 242) and Their Economic Implications”, *Tell Aviv* 4, 87-93.
- Kınal 1962** Kınal, F., “Hitit Metinlerinde Geçen Taş Evler Hakkında”, *VI. TT-Kong. (20-26 Ekim 1961) Kongreye Sunulan Bildiriler I*, Ankara, 25-32.
- Klengel 1983** Klengel, H., “Zur ökonomischen Funktion der Hethitischen Tempel”, *SMEA* 16, 181-200.
- Klengel 1996** Klengel, H., “Handwerker im Hethitischen Anatolien”, *AoF* 23, 265-277.
- Koşak 1982** Koşak, S., *Hittite Inventory Text (CTH 241-250)*, Heidelberg.
- Melchert 1999** Melchert, C., “Hittite Karzan- ‘Basket of Wool’”, de Martino S., Imparati F. (ed.). *Studi e Testi II*, Eothen 10, 121-132.
- Mielke 2013** Mielke, D. P., “Şehirler ve Yerleşim Düzeni/ Cities and Settlement Organization”, M. Doğan Alparslan, M. Alparslan (ed.), *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu/Hittites an Anatolian Empire*, İstanbul, 136-149.
- Müller Karpe 1994** Müller Karpe, A., *Altanatolisches Metallhandwerk*, Wachholtz Verlag Neumünster.
- Naumann 2007** Naumann, R., *Eski Anadolu Mimarlığı*, (Çev. Beral Madra), Ankara.
- Otten 1958** Otten, H., *Hethitische Totenrituale*, Berlin.
- Pecchioli Daddi 1982** Pecchioli Daddi, F. *Mestieri, Professioni E Dignità Nell’anatolia Ittita*, Roma.
- Reyhan 1994** Reyhan, E., *Hitit İdari Sisteminde Yer Alan Yönetim Görevlileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Riemschneider 1958** Riemschneider, K. K., “Die Hethitischen Landschenkungsurkunden”, *MIO* 6, 321-381.
- Riemschneider 1965** Riemschneider, K. K. “Zum Lehnswesen bei zum Hethitern”, *ArOr* 33, 333-340.

Rüster-Neu 1989 Rüster, C.-Neu, E., *Hethitisches Zeichenlexikon (Studien zu den Boğazköy-Texten Beiheft 2)*, Wiesbaden.

Sevinç 2008 Sevinç, F., “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, 11-32.

Siegelová 1986 Siegelová, J., *Hethitische Verwaltungspraxis im Lichte der Wirtschafts- und Inventardokumente I-II-III*, National Museum Praha.

Singer 1983 Singer, I., *The Hittite K.lam Festival*, Part I. STBOT 27, Wiesbaden.

Singer 1984 Singer, I., *The Hittite K.LAM Festival*, Part II, Wiesbaden, 1984.

Ünal 2005 Ünal, A., *Hititler Devrinde Anadolu III*, İstanbul.

Ünal 2007 Ünal, A., *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen/A Concise Multilingual Hittite Dictionary/Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*. Vol. 1-2. Hamburg.

Vigo 2013 Vigo, M., “Linen in Hittite inventory texts”, M. L. Nosch, C. Michel (ed.), *Textile Terminologies in the Ancient Near East and Mediterranean from the Third to the First Millennia BC. Ancient Textiles Series*, Vol. 8, 290-322.

von Schuler 1957 von Schuler, E., *Hethitische Dienstanweisungen für höhere Hof und Staatsbeamte. Ein Beitrag zum antiken Recht Kleinasiens*, (AfOBeith.10), Graz.

Werner 1967 Werner, R., *Hethitische Gerichtsprotokolle*, STBOT 4, Wiesbaden, 34-36.

Yiğit 2004 Yiğit, T., “Hitit Krallığı’nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35/22, 219-226.

Zaccagnini 1983 Zaccagnini, C., “Patterns of Mobility Among Ancient Near Eastern Craftsmen”, *JNES* 42/4, 245-264.